

MACIEJ RYBICKI
Uniwersytet Wrocławski

Procesy przystosowawcze w migracjach międzycywilizacyjnych na przykładzie muzułmańskich imigrantów we Wrocławiu

Wstęp

W niniejszym artykule chciałbym pokazać, w jaki sposób cywilizacje, jako największe kulturowo definiowane zbiorowości ludzkie, mogą być badane na poziomie mikrostruktur. Podstawą opracowania są badania zamieszkujących Wrocław imigrantów z krajów muzułmańskich. Migracja w ich przypadku staje się procesem przejścia z jednego porządku kulturowego do innego, wymuszając na nich zmiany. Tekst podzielony jest na dwie części. W pierwszej postaram się przedstawić przygotowane na potrzeby badań ujęcie teoretyczne pozwalające badać procesy przystosowawcze tak specyficznej kategorii, jaką są muzułmańscy imigranci żyjący w Polsce. Opiera się ono na wyróżnieniu trzech podstawowych wymiarów, w jakich przebiega przystosowanie, i odpowiadających im procesów. Wyróżniam tu wymiary behawioralny (proces adaptacji), strukturalny (proces integracji), a także autoidentyfikacyjny (proces akulturacji). W drugiej części prezentuję fragmenty rezultatów przeprowadzonych badań.

Zaprezentowana tu koncepcja badania imigrantów stworzona została na potrzeby pracy doktorskiej zatytułowanej *Strategie przystosowawcze muzułmańskich imigrantów we Wrocławiu*, przygotowanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Zbigniewa Kurcza. Badania terenowe, służące zebraniu materiału empirycznego stanowiącego podstawę analitycznego, gęstego opisu założonych zagadnień, były prowadzone dwutorowo, z wykorzystaniem dwóch technik badawczych: ukierunkowanego wywiadu swobodnego¹ i obserwacji uczestniczącej (jako metody po-

¹ I. Przybyłowska, *Wywiad swobodny ze standaryzowaną listą poszukiwanych informacji i możliwości jego zastosowania w badaniach socjologicznych*, „Przegląd Socjologiczny” XXX, 1978.

mocniczej). Zasadnicza ich część, czyli wywiady z muzułmańskimi imigrantami z Wrocławia i okolic, prowadzone były w okresie od maja 2011 do stycznia 2012 roku. Znacznie trudniej wskazać konkretny okres, w którym prowadzona była obserwacja, gdyż kontakty z przedstawicielami badanej społeczności (a więc i obserwacja) rozciągają się na znacznie dłuższy czas. Można jednak przyjąć, że szczególnie intensywne były one od marca do listopada 2011 roku, czyli w okresie poszukiwania respondentów i prowadzenia wywiadów. Wówczas obserwacja prowadzona była podczas piątkowych modlitw w meczecie znajdującym się w Muzułmańskim Centrum Kulturalno-Oświatowym we Wrocławiu² (regularne wizyty co tydzień w okresach intensywniejszego prowadzenia wywiadów lub co dwa, trzy tygodnie w czasie ograniczenia tempa badań, z przerwą w okresie ramadanu), a także świąt i uroczystości odbywających się w MCKO (Dni Kultury Muzułmańskiej, Święto Ofiarowania, Święto Przerwania Postu) oraz podczas wizyt muzułmanów z zagranicy (np. z Londynu czy Berlina). Pewien wpływ na kształt badań miały także doświadczenia badawcze zebrane podczas kilku lat mniej lub bardziej usystematyzowanych kontaktów z przedstawicielami mniejszości muzułmańskiej Wrocławia, zwłaszcza w trakcie pisania pracy magisterskiej poświęconej tożsamości religijnej i etnicznej muzułmanów zamieszkujących stolicę Dolnego Śląska³.

Przeprowadzono dwadzieścia wywiadów z imigrantami z krajów muzułmańskich. Zgodnie z sugestiami Ilony Przybyłowskiej⁴, aby uniknąć efektu zmęczenia ankieterskiego i wynikającej z niego schematyzacji zebranego materiału empirycznego, wywiady prowadzone były w seriach po kilka w ciągu dwóch tygodni, po czym następowała przerwa, w której trakcie poszukiwano kolejnych respondentów i nawiązywano dalsze kontakty. Respondentów, z którymi przeprowadzono wywiady, znaleźli się w próbie wskutek nawiązania bezpośredniego kontaktu lub z wykorzystaniem tak zwanej metody kuli śnieżnej. Można za to w zrealizowanej próbie zauważyć pewną nadreprezentację osób wyraźnie religijnych. Jest to wynik tego, iż właśnie w MCKO i meczecie udało się znaleźć najwięcej respondentów. Także przebadani studenci mieszkający w akademikach należeli do osób przywiązujących znaczną wagę do praktykowania religii, a w związku z tym odwiedzających meczet mniej lub bardziej regularnie. Podczas poszukiwania respondentów w MCKO odsetek odmów udzielenia wywiadu był znacznie mniejszy niż podczas prowadzenia badań poza meczetem (większość prób o udzielenie wywiadu spotykała się ze stanowczą odmową). Warto zaznaczyć, iż badania spotkały się z dobrym przyjęciem, a także pomocą MCKO, włącznie z poinformowaniem po jednej z piątkowych modlitw zebranych w meczecie osób o prowadzonych badaniach i przedstawieniem przez imama osoby badania te prowadzącej. Okazało się to bardzo korzystne i pozwalało znacznie łatwiej zdo-

² Dalej: MCKO, por. www.islam.net.pl.

³ Por. M. Rybicki, *Wrocławscy muzułmanie. Tożsamość religijna i etniczna*, praca magisterska (npubl.), Wrocław 2007.

⁴ I. Przybyłowska, *op. cit.*, s. 60.

być zaufanie rozmówców oraz namówić ich na spotkanie i udzielenie wywiadu. Większość wywiadów została przeprowadzona w kawiarniach w centrum Wrocławia lub w okolicy MCKO, a także w samym Centrum. Wywiady przeprowadzane w mieszkaniach respondentów należały do rzadkości. Zdecydowaną większość przeprowadzono w języku polskim, w dwóch przypadkach rozmowa odbywała się po angielsku (na etapie transkrypcji wywiad został przetłumaczony na język polski).

Respondenci, którzy wzięli udział w badaniach, to głównie Arabowie, przy czym najwięcej było Algierczyków i Palestyńczyków (po trzech) oraz Egipcjan i Syryjczyków (po dwóch). Wszystkie osoby, które udzieliły wywiadów, to mężczyźni. Zaledwie trzech respondentów było przed trzydziestym rokiem życia. W zasadzie wszystkie osoby, które wzięły udział w badaniach, przebywają w Polsce od dłuższego czasu — najkrótszy pobyt obejmował cztery lata, najdłuższy trzydzieści jeden lat. Zdecydowana większość respondentów miała dobre wykształcenie — siedmiu to absolwenci polskich uczelni, czterech kolejnych ukończyło studia w innych krajach. Czterech respondentów było studentami wrocławskich uczelni w momencie przeprowadzania wywiadu. Większość (dwunastu) ma lub miało żonę Polkę, większość też (także dwunastu) ma dzieci, zwykle dwójkę. Jeśli chodzi o zajęcie osób, które wzięły udział w badaniu, przeważali studenci, ale byli też prywatni przedsiębiorcy, nauczyciele języków, przedstawiciele handlowi czy pracownicy barów, tak zwanych kebabów. Pojedyncze przypadki to lekarz, bezrobotny czy pracownik MCKO.

Badani zostali zdefiniowani jako związani z Wrocławiem (przez pracę, studia, praktykowanie religii), przebywający w Polsce minimum od roku imigranci pochodzący z krajów, w których kulturą dominującą jest islam, lub też pochodzący z innych krajów, lecz wychowani w kręgu kultury muzułmańskiej. Próba badawcza, jak zaznaczyłem, została zbudowana z wykorzystaniem metody tak zwanej kuli śnieżnej. Dobór ten dobrze sprawdza się w przypadku badania grup słabo opisanych lub zamkniętych⁵. W związku ze znacznym zróżnicowaniem badanej społeczności wykorzystano trzy odrębne „kule”, między innymi w funkcjonującym w MCKO meczecie i akademikach zamieszkałych przez studentów obcokrajowców.

Jeśli chodzi o samą muzułmańską społeczność Wrocławia, jest ona raczej niewielka⁶, skupiona wokół Muzułmańskiego Centrum Kulturalno-Oświatowego. Cechą charakterystyczną jest znaczna rotacja osób uczestniczących w życiu społeczności, co wynika z tymczasowego, studenckiego jej charakteru. Znaczna część praktykujących we Wrocławiu muzułmanów to studenci, przebywający w Polsce tylko w okresie studiów. Charakterystyczny jest też znaczny udział osób mających

⁵ K. Warmińska, *Tatarzy polscy. Tożsamość religijna i etniczna*, Kraków 1999, s. 14.

⁶ Choć nie ma danych ilościowych, najlepszym wskaźnikiem wydaje się frekwencja na piątkowych modlitwach w meczecie. Według szacunków autora waha się ona od czterdziestu–pięćdziesięciu osób w wakacje do ponad trzystu w okresie najważniejszych muzułmańskich świąt.

(lub zdobywających) wyższe wykształcenie. Wrocławscy muzułmanie dysponują rozbudowanym zapleczem instytucjonalnym. Obok MCKO w budynku przy ul. Kasprowiczka działa też redakcja muzułmańskiego czasopisma „As-Salam” i Instytut Studiów nad Islamem⁷.

Propozycja teoretycznego ujęcia badania społeczności o charakterze imigranckim

Zjawisko migracji między regionami, w których islam stanowi podstawę organizacji społecznej, a krajami wpisującymi się kulturowo w ramy świata Zachodu — takimi jak Polska — wywołuje znaczące zmiany w życiu osób migrujących. Zostają one bowiem niejako „przeniesione” w świat zupełnie innej „kulturowej narracji” — świat innych zasad, wartości, wymagań czy też trybu codziennego życia. Tego rodzaju „przeniesienie” wymusza zmiany, które w jego rezultacie zachodzą w migrującej jednostce. Stają się one konieczne do uniknięcia negatywnych skutków postępowania wbrew zasadom i wymogom otaczającego jednostkę świata. Zmiany te dotyczą więc zarówno sfery praktycznych, codziennych zachowań, struktur, w jakich przychodzi migrantom funkcjonować, jak i świadomości siebie — kim się jest, według jakich „zasad” się postępuje i dlaczego według takich, a nie innych itp. Dotykają więc bezpośrednio fundamentalnych wymiarów życia osób migrujących. W badaniach skupiłem się na problemie procesów przystosowawczych, czyli zmian zachodzących w zachowaniach i świadomości muzułmańskich imigrantów przybywających do Wrocławia, a także strukturach, w jakich funkcjonują. Poszukiwałem przyjmowanych w toku migracji strategii postępowania oraz zbadałem, jakie zmiany zachodzą w poszczególnych dziedzinach ich życia.

Interesujące były dla mnie przyczyny migracji — dlaczego Polska i, szczególnie, Wrocław są wybierane jako miejsce do życia. Zbadanie czynników przyciągających i odpychających migranta na osi kraj emigracji–kraj imigracji było zatem koniecznym uzupełnieniem badań. Pozwoliło nie tylko uzyskać pełen obraz przyjmowanych strategii przystosowawczych, lecz także zdiagnozować czynniki przyciągające migrantów do Polski, mogące decydować o atrakcyjności Polski i polskiej kultury dla imigrantów.

Jednym z zasadniczych celów badań było stworzenie i przetestowanie ujęcia teoretycznego, mogącego służyć w przyszłości podobnym projektom. Przedsta-

⁷ Więcej informacji o społeczności muzułmańskiej por. np. M. Rybicki, „Bliski Zachód” w „Mieście spotkań”. *Spojrzenie na wielokulturowy Wrocław w kontekście badań lokalnej społeczności muzułmańskiej*, [w:] *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej VII Pogranicza kultur i narodów*, red. D. Chmielewska-Banaszak et al., Zielona Góra 2010, s. 108–110; *idem*, *Między adaptacją a asymilacją. Integracyjny kontekst funkcjonowania mniejszości muzułmańskiej we Wrocławiu*, [w:] *Nowoczesność, Europa, islam. Religia a dylematy obywatelstwa i wykluczenia*, red. S. Chazbijewicz, M. Turowski, K. Skarbek, Wrocław 2012, s. 193–194.

wiona propozycja ma jednak bardzo wyraźne inspiracje, które przyczyniły się do takiego, a nie innego kształtu teoretycznego badań. Jednym z głównych problemów podjętych w tym przedsięwzięciu badawczym jest identyfikacja strategii przystosowania się jednostek. Istotne staje się poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: czy i w jakim stopniu jednostki uświadamiają sobie te zmiany i jak bardzo są to zmiany planowane. Można tu odnieść się do wywodzącego się z tradycji interakcjonistycznej podejścia fenomenologicznego i stworzonej na jej gruncie kategorii „projektu”⁸. Zadaniem badacza staje się dotarcie do subiektywnych sensów działań podejmowanych przez imigranta. Dotyczy to zatem samej migracji, wyboru jej kierunku i miejsca, czynności służących jej przygotowaniu, wizji siebie przed i po migracji i tego, czy zmiana kulturowego otoczenia jest projektowana, przewidywana i planowana w dynamicznym procesie biograficznym. Podejście to wiąże się z jakościową analizą materiału empirycznego w celu stworzenia pogłębionego, gęstego opisu⁹ badanej rzeczywistości. Przyjęcie tego stanowiska umożliwiło badanie procesów przystosowawczych także w takim sensie, w jakim socjologiczny wywiad jest formą interakcji. Nie różniąc się zasadniczo od innych jej form, jest on bowiem sytuacją, w której jednostkowa tożsamość (a zatem interesujący nas wymiar samoświadomości, kultura itp.) jest wyrażana i potwierdzana tak samo, jak w toku każdej innej interakcji¹⁰.

W zakresie migracji sięgałem do podstawowych koncepcji teoretycznych dotyczących tej dziedziny. Korzystałem zatem z klasycznego podejścia Everetta S. Lee¹¹, które wciąż tworzy podstawę współczesnych koncepcji badania migracji przez pryzmat czynników „przyciągających” i „wypychających” (*push and pull factors*). Mając świadomość ograniczeń tej koncepcji (wynikających na przykład z zakładanej pełnej racjonalności migrantów), pozostałem przy podstawowym skupieniu się na analizie czynników przyciągających i wypychających, więcej uwagi poświęcając subiektywnie postrzeganym procesom przystosowawczym, jakim poddani są migranci.

Tworząc ujęcie teoretyczne pozwalające badać procesy przystosowawcze, sięgałem do kilku głównych źródeł. Ważną inspiracją była klasyczna teoria asymilacji Hieronima Kubiaka¹², wyróżniająca dwa procesy: integrację i akulturację. Niestety, mimo niewątpliwych zalet jednokierunkowe ujęcie proponowane przez Kubiaka

⁸ A. Schütz, *Potoczna i naukowa interpretacja ludzkiego działania*, [w:] Kryzys i schizma. Antyscjentystyczne tendencje w socjologii współczesnej, red. E. Mokrzycki, Warszawa 1984, s. 158.

⁹ C. Geertz, *Opis gęsty: w poszukiwaniu interpretatywnej teorii kultury*, [w:] *idem, Interpretacja kultur. Wybrane eseje*, Kraków 2005, s. 14–47.

¹⁰ Por. np. D. Silverman, *Interpretacja danych jakościowych*, Warszawa 2007, s. 183–190; *idem, Prowadzenie badań jakościowych*, Warszawa 2008.

¹¹ E.S. Lee, *A theory of migration*, „Demography” 3, 1966, nr 1, s. 47–57.

¹² H. Kubiak, *Teoria, ideologia, polityka asymilacji. Szkic problemu*, [w:] *Założenia teorii asymilacji*, red. H. Kubiak, A.K. Paluch, Wrocław 1980, s. 15–25; *idem, Asymilacja*, [w:] *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Warszawa 2005, s. 29–36; H. Kubiak, A. Paluch, G. Babiński, *Problemy asymilacji i ich odbicie w refleksji teoretycznej w naukach społecznych*, [w:] *Założenia teorii asymilacji*, red.

okazało się mało przystające do współczesnych warunków. Zostało ono zatem uzupełnione o elementy pochodzące z teorii wypracowanych na gruncie psychologii międzykulturowej autorstwa Johna Berry'ego¹³, rozwinięte między innymi przez Pawła Boskiego¹⁴. Od Berry'ego zaczerpnąłem dwukierunkowość przemian zachodzących w migrantach, a także pojęcie strategii w odniesieniu do przystosowania. Uzupełnieniem były dla mnie propozycje przedstawione między innymi przez Judit Arends-Tóth¹⁵, która zauważyła, iż przystosowanie odbywać się może w sposób nieciągły, to znaczy z wyróżnieniem pewnych specyficznych dziedzin, w których zmiany mogą zachodzić wyjątkowo szybko lub wyjątkowo wolno.

W badaniach posługiwałem się kilkoma zasadniczymi koncepcjami i konstrukcjami teoretycznymi strukturyzującymi problematykę i wprowadzającymi porządek do opisu rzeczywistości. Migracja traktowana jest tu przede wszystkim jako proces reorganizacji układów społecznego odniesienia, następujący w wyniku przestrzennego przemieszczania się badanych. Samo przystosowanie traktowane jest jako zespół procesów zmian zachodzących w badanych imigrantach w kilku zasadniczych, różnych od siebie poziomach. Można wyróżnić zatem poziom behawioralny — zachodzi tu proces adaptacji, czyli zdobywania podstawowych kompetencji pozwalających funkcjonować w społeczeństwie przyjmującym bez narażania się na negatywne sankcje, poziom autoidentyfikacji — zachodzi tu proces akulturacji, czyli przyjmowania treści kultury dominującej, a także włączania ich we własny repertuar kulturowy, oraz poziom strukturalny — zachodzi tu proces integracji, czyli wchodzenia imigrantów w rozmaite struktury społeczne, działania w organizacjach itp. Co więcej, przystosowanie traktowane jest jako zachodzące w sposób nieciągły, można zatem wyróżnić pewne dziedziny, w których przyjmuje ono charakterystyczny przebieg¹⁶. Podstawową kategorią są wspomniane strategie przystosowawcze. Są to specyficzne projekty przystosowania się jednostki do funkcjonowania w nowym otoczeniu, a dotyczące preferencji w zakresie zachowywania, odrzucania i przyjmowania treści kulturowych, praktyk i codziennych zachowań, a także partycypacji w strukturach społecznych.

H. Kubiak, A.K. Paluch, Wrocław 1980, s. 53–78; H. Kubiak, K. Slany, *Migracje*, [w:] *Encyklopedia socjologii K–N*, Warszawa 1999, s. 243–249.

¹³ J.W. Berry, *Conceptual approaches to acculturation*, [w:] *Acculturation. Advances in theory, measurement, and applied research*, red. K.M. Chun et al., Washington 2003 s. 17–37; *idem*, *Acculturation: Living successfully in two cultures*, „International Journal of Intercultural Relations” 29, 2005, s. 697–712; *idem*, *A critique of critical acculturation*, „International Journal of Intercultural Relations” 33, 2009, s. 361–371.

¹⁴ P. Boski, *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej*, Warszawa 2009; *idem*, *Five meanings of integration in acculturation research*, „International Journal of Intercultural Relations” 32, 2008, s. 142–153.

¹⁵ J. Arends-Tóth, F.J.R. van der Vijver, *Domains and dimensions in acculturation: implicit theories of Turkish-Dutch*, „International Journal of Intercultural Relations” 28, 2004, s. 19–35.

¹⁶ Por. *ibidem*.

Rezultaty badań

1. Migracja

Najczęściej wymienianą przez badanych przyczyną migracji była chęć podjęcia lub kontynuowania studiów. Część migracji miała jednak charakter zarobkowy, pojawiły się też migracje związane z wchodzeniem w związki z poznanymi Polkami (określam je jako migracje „za partnerką”). W pewnych sytuacjach znaczenie miały także uwarunkowania polityczne czy też osobiste bezpieczeństwo badanych. Dotyczy to przede wszystkim migracji z krajów takich jak Palestyna czy Algieria. W pewnych przypadkach migrację determinowały kontakty w Polsce lub była rezultatem przypadku. Bardzo charakterystyczne okazało się, iż większość z badanych nie miała sprecyzowanego planu swojej migracji: ile będzie trwać, jak będzie przebiegać ani jak oni sami będą się zmieniać. Na etapie wyjazdu migracja zwykle postrzegana była jako co najwyżej czasowa.

Odnosząc się do rozgraniczenia determinantów migracji na czynniki wypychające i przyciągające, dostrzec można wyraźną przewagę czynników wypychających. Przede wszystkim istotną rolę odgrywała kwestia niemożności studiowania w kraju emigracji, a także bezpieczeństwa osobistego lub kwestie polityczne (wynikające z toczących się konfliktów zbrojnych, napięć etnicznych, sytuacji politycznej itp.). Czynnikiem przyciągającym imigrantów do Polski była przede wszystkim możliwość podjęcia tu studiów (w tym dobra opinia o Polsce jako miejscu do studiowania czy też możliwość uzyskania stypendium). Na drugim miejscu można wymienić także osobiste kontakty, czyli związek z osobą z Polski lub też pobyt w Polsce bliskiej osoby (ojca, wujka).

Jednak bardzo rzadko Polska była dla badanych pierwotnie planowanym kierunkiem wyjazdu, częściej natomiast pojawiała się jako jedna z opcji wymienianych na dalszym miejscu. Wynikało to z postrzegania Polski jako kraju mało atrakcyjnego w porównaniu do krajów Europy Zachodniej. Bardzo ograniczona była też wiedza, jaką migranci mieli w momencie podejmowania decyzji o przyjeździe do Polski. Zwykle była to wiedza szkolna (na przykład skojarzenie Polski z historią drugiej wojny światowej), czasem wynikała ze znajomości polskich sportowców (szczególnie charakterystyczne było kojarzenie polskiej reprezentacji piłkarskiej z lat 70. i 80.). Ci z badanych, którzy przed wyjazdem poszukiwali jakichkolwiek informacji na temat kraju, do którego się udawali, korzystali przede wszystkim z Internetu (współcześnie) lub też poszukiwali kontaktu z osobami, które na przykład studiowały w Polsce. Bardzo często o wyborze Polski jako kierunku migracji decydował jednak przypadek. Sama migracja planowana była jako tymczasowa, a Polska traktowana była raczej jako pewien etap — kraj tranzytowy, a nie docelowy.

Co ciekawe, zupełnie inaczej w świetle zgromadzonego materiału empirycznego przedstawia się wybór Wrocławia jako specyficznego miejsca migracji. Dla większości badanych osiedlenie się lub studiowanie konkretnie we Wrocławiu było swia-

domym, przemysłanym wyborem. Szczególnie widoczne jest to w przypadku tych z imigrantów, którzy przyjeżdżając na studia, pierwszy rok pobytu w Polsce spędzali w studium języka polskiego dla obcokrajowców na przykład w Łodzi. Dzięki istniejącym imigranckim „protosieciami” wymiany informacji powszechnie przekazywana jest doskonała opinia o Wrocławiu jako ośrodku akademickim, ale także religijnym. Charakterystycznym zaobserwowanym zjawiskiem były wizyty studentów z Łodzi w mieście i lokalnym meczecie. Nie bez znaczenia pozostaje fakt, iż stolica Dolnego Śląska jest dużym ośrodkiem gospodarczym, co przyciąga imigrantów, którzy chcą tu znaleźć pracę czy też prowadzić własny biznes. Badani w trakcie wywiadów często porównywali Wrocław z innymi miastami, podkreślając jego zalety i, w pewnym sensie, potwierdzając, argumentując swój życiowy wybór.

2. Przystosowanie

Przyglądając się przebiegowi procesów przystosowawczych, jakim poddawani są badani muzułmańscy imigranci, można zauważyć, że wzorów ich przebiegu dostarczały przede wszystkim osoby z tego samego kręgu kulturowego, co badani. Osobą, która pomagała imigrantowi w zdobyciu podstawowych kompetencji, bywał przyjaciel, inny poznany imigrant, a w przypadku większych ośrodków miejskich na przykład lokalny imam. Co bardzo charakterystyczne, zmiany często były postrzegane dopiero gdy stanowić mogły problem. Respondenci wskazywali, że często zmiany były wymuszane, lub też udawali, że się w pewnych kwestiach przystosowują do oczekiwań społeczeństwa przyjmującego. Ale wielokrotnie nie zauważali, że się w jakiś sposób zmieniają, a refleksja na temat przystosowania pojawiała się przede wszystkim w momentach konfliktowych lub w jakimś sensie zwrotnych w biografii migrantów.

a. Adaptacja

Zmiany w sferze behawioralnej, dotyczące zdobywania codziennych umiejętności niezbędnych do względnie bezproblemowego funkcjonowania w społeczeństwie przyjmującym, pojawiają się w początkowym okresie migracji, w którym jest istotne, w jaki sposób imigranci będą sobie radzić w nowych warunkach. Chyba najistotniejszym elementem procesu adaptacji w początkowym okresie pobytu w Polsce była dla większości badanych kwestia znajomości języka polskiego. O ile badani studenci znajdowali się w swoistym „kokonie ochronnym”, będąc w otoczeniu innych studentów obcokrajowców, o tyle dla pozostałych imigrantów szybkie poznanie języka miało podstawowe znaczenie. Zresztą, problemy z językiem często tworzyły barierę w przystosowaniu się w innych dziedzinach, znacznie ograniczając zakres interakcji badanych z przedstawicielami polskiej większości. Dość istotne dla wszystkich badanych było przystosowanie się do wymogów polskiej diety — przede wszystkim dotyczyło to powszechnego spożywania wieprzowiny, a także alkoholu, który dla wielu jawił się jako nieomal wszechobecny. Poza tym niektórzy zauważali, że spożywanie alkoholu stawało się czasem

niezbędnym w ich mniemaniu elementem warunkującym możliwość nawiązania kontaktów z Polakami. Dlatego też dość często respondenci w początkowym okresie migracji przyjmowali „polski styl życia” — pijąc alkohol, imprezując, zawieszając praktykowanie religii itp. Adaptacja postrzegana była dość powszechnie jako wymuszana sytuacją życiową: pracą czy nauką w otoczeniu, w którym wymagano od badanych imigrantów pewnych konkretnych form zachowań czy umiejętności. Badani wskazywali, iż znajdowali się pod presją tegoż otoczenia — ze strony zarówno Polaków, jak i innych imigrantów.

b. Integracja

Znacznie bardziej złożony przebieg miał proces integracji. Wchodzenie w różnorakie struktury społeczne (w obrębie i większości, i mniejszości) następuje bowiem przez cały okres trwania migracji, choć przybiera trochę inną formę w jej początkowym okresie, inną zaś wraz z upływem czasu. Dość charakterystyczna jest tu różnica między tymi z badanych, którzy przyjechali do Polski na studia, a tymi, którzy znaleźli się tu z innych przyczyn. W pierwszym przypadku początkowy okres pobytu w Polsce charakteryzowały kontakty przede wszystkim z innymi imigrantami i ograniczona interakcja z Polakami. W przypadku pozostałych imigrantów intensywne kontakty z przedstawicielami polskiej większości zachodzą w zasadzie od samego początku pobytu w Polsce. Trudno jednak mówić o dalszych różnicach w przebiegu tego procesu ze względu na charakter migracji. Jeśli chodzi o osobiste kontakty badanych, ich relacje z Polakami to przede wszystkim relacje rodzinne, towarzyskie, a także służbowe (w pracy czy na przykład na uczelni). Dość często badani wchodzili też w bliższe kontakty z innymi przedstawicielami własnej kultury, co szczególnie widoczne było w przypadku osób wyraźnie religijnych. Co bardzo charakterystyczne, z czasem można zaobserwować, iż badani często włączali się w działalność rozmaitych organizacji. Z jednej strony były to organizacje związane z religią, krajem czy też regionem pochodzenia badanych (Stowarzyszenie Studentów Muzułmańskich, Liga Muzułmańska, koła naukowe itp.), ale widać, iż badani nie unikali angażowania się w działalność organizacji typowo polskich: od organizacji studenckich i branżowych począwszy, na partiach politycznych skończywszy.

Przyjmowanie polskiego obywatelstwa, co niektórzy z badanych uczynili, postrzegane było jednak przede wszystkim jako zabieg pragmatyczny, dający konkretne profity, niekoniecznie jednak utożsamiający badanych z Polską. Bardzo charakterystyczne było powszechne zwracanie przez badanych uwagi na fakt, iż mają oni poczucie, że bez względu na to, jak dobrze się tu będą czuli i na ile będą się z Polską utożsamiać, wciąż będą tu traktowani jako obcy.

c. Akulturacja

Wspomniany stygmat obcego powoduje, że mimo dość częstego utożsamiania się badanych z Polską i włączenia pobytu tu w ramy autoidentyfikacji, myślenie o sobie jako o Polaku jest w zasadzie marginalne. Nie znaczy to jednak, iż na poziomie własnej identyfikacji nie zachodzą w badanych zmiany. Bardzo charaktery-

styczny jest pojawiający się czasem swoisty synkretyzm kulturowy. Badani przyjmowali wiele polskich zwyczajów, uznając je za swoje, warte podtrzymywania i przekazywania. Często rewidowali też dotychczasowe zwyczaje, dokonując swobodnego porównania i wyboru spośród elementów przynależnych dwu kulturom. Sprzyjała temu wyraźnie sytuacja, w której Polacy znajdowali się także w prywatnej sferze życia badanych, na przykład jako członkowie bliskich rodzin. Charakterystyczne w takich sytuacjach jest podwójne obchodzenie świąt. Respondenci często przyjmowali coś, co nazywali polską mentalnością, a także myśleli o sobie jako o zadomowionych w Polsce. Bardzo charakterystyczne niemal dla wszystkich respondentów było ciągle porównywanie kultury polskiej i kultury rodzimej.

Co istotne, choć sami badani uważali, że nigdy nie zostaną w pełni Polakami, zgodnie twierdzili, że takimi są ich dzieci jako wychowane w polskiej kulturze. Ciekawe jest jednak to, iż posiadanie dzieci (uważanych za pełnoprawnych Polaków) jednocześnie wpływało dodatnio na zwracanie uwagi na podtrzymywanie przez respondentów ich kultury rodzimej i chęć przekazania jej potomkom. Ciekawa jest także kwestia powszechnego nadawania dzieciom imion przynależących do obu kultur i języków (Adam, Józef, Kamil, Maria), choć pojawiały się też przypadki stosowania imion typowych dla tylko jednej z kultur (Ibrahim, Muhammad lub Kerim z jednej i Cezary czy Igor z drugiej strony).

3. Planowanie przyszłości

Bardzo istotnym czynnikiem determinującym stopień, w jakim badani się zmieniali, były plany na przyszłość. Choć planowanie przyszłości występowało w sposób ograniczony, wielu badanych uważało bowiem, iż w sytuacji imigranta planowanie jest bardzo utrudnione, a przyszłość niepewna, zwykle mieli oni jakąś wizję siebie w przyszłości. Dla studentów najczęstszą wizją własnej przyszłości było skończenie studiów i w dalszej perspektywie powrót do kraju lub wyjazd na Zachód. Dla respondentów mających w Polsce rodziny to dobro najbliższych było priorytetem, a powrót do kraju rozważany był w dalszej perspektywie (na przykład na emeryturze). Zdecydowani na pozostanie w Polsce na stałe byli raczej ci z badanych, którzy są tu już od dłuższego czasu i wytworzyli liczne więzi — ekonomiczne lub społeczne. Jak jednak zaznaczyłem — planowanie migracji, w całym okresie jej trwania, pojawia się w dość ograniczonym zakresie. Szczególnie na początku charakterystyczne jest, iż przystosowanie się do nowych warunków bardzo rzadko staje się przedmiotem nie tylko planowania, lecz także jakiegokolwiek głębszej refleksji. Liczne doświadczenia z nagłymi, często bardzo radykalnymi zmianami życiowych planów zniechęcały wielu badanych do poważniejszego planowania swojej przyszłości.

4. Punkty zwrotne migracji

Można wymienić pięć głównych kategorii punktów zwrotnych w przebiegu migracji badanych. Momenty takie są o tyle istotne, o ile zwykle wywoływały

u respondentów refleksję nad własną sytuacją, w tym nad przebiegiem przystosowania do polskiego otoczenia. Pierwszą kategorią są momenty związane z przebiegiem migracji. Można tu wyróżnić wydarzenia takie, jak sam wyjazd, uzyskanie względnej samodzielności czy też uświadomienie sobie przez imigranta, że zamierzany pobyt tymczasowy okazuje się wyjazdem na stałe. Druga kategoria odnosi się do wydarzeń wyraźnie związanych ze sferą pracy i nauki. Można do nich zaliczyć znalezienie się w studium języka polskiego, w wyrażnie polskim otoczeniu (na przykład na studiach), gdy praca zawodowa okazała się ważniejsza niż studia, zmiany miejsca zatrudnienia czy też wyraźne zmiany sytuacji ekonomicznej badanych. Trzecią z kategorii momentów, które przynosiły zmiany i idącą za nimi refleksję, są dotyczące życia rodzinnego i osobistego badanych. Tutaj znaczenie mają sytuacje takie, jak wejście w związek z Polką, zawarcie małżeństwa i narodziny dzieci (oba te momenty były bardzo wyraźnie powiązane w wypowiedziach badanych) czy też inne dotyczące życia rodzinnego — poważna choroba bliskiej osoby, rozwód lub konflikt w rodzinie. Czwartą z kategorii są wydarzenia związane z wchodzeniem w kontakty z przedstawicielami kultury rodzimej imigranta (innymi przybyszami, rodakami w kraju, współwyznawcami). Bezpośrednio wiąże się z nią kolejna kategoria momentów zwrotnych — tych dotyczących religii. Wchodzą w jej skład takie wydarzenia, jak zaprzestanie lub wznowienie praktyk religijnych, przewartościowanie czy też zaangażowanie się w społeczność religijną. Ostatnią z kategorii momentów zwrotnych pobudzających refleksję były chwile, gdy udawało się badanym zrealizować któreś z powziętych wcześniej planów.

5. Transmisja kultury

Bardzo istotną kwestią rzutującą na przebieg procesów przystosowawczych była, zaznaczona już wcześniej, transmisja kultury imigrantów i przekazywania jej dzieciom, a także, w pewnych przypadkach, żonom badanych. Żony Polki są dla wielu badanych swoistym pomostem między kulturami — z jednej strony jako ulokowane w sferze prywatnej źródło wiedzy o akceptowanych w społeczeństwie przyjmującym wzorach działania, z drugiej zaś, niejednokrotnie przyjmując islam, umożliwiają podtrzymywanie kultury współmałżonka. W przypadku dzieci, choć zwykle postrzegane są przez napływowych rodziców jako pełnoprawni Polacy, przeważa jednak dążenie do wychowania ich jako Polaków, ale jednak muzułmanów. Imperatyw transmisji własnej kultury jest tu bardzo silny i niejednokrotnie powoduje zmiany (na przykład powrotne) w podejściu badanych do ich kultury rodzimej. Ogromną rolę odgrywa MCKO, zapewniając instytucjonalną infrastrukturę do przekazywania kultury rodzimej badanych (nauka religii, języka arabskiego, obozy integracyjne itp.). Często też podtrzymywane (lub odnawiane) są stosunki z rodzinami w krajach pochodzenia, jako pewien zasób wspomagający wychowanie polskiego muzułmanina. Wniosek z tej części badań brzmi

następująco: znalezienie się imigranta w sytuacji przekazywania własnej kultury pobudza autorefleksję i często wiąże się z intensyfikacją praktyk religijnych (choć religia bywa tu traktowana instrumentalnie).

6. Czynniki wpływające na przystosowanie

Podsumowując część poświęconą przebiegowi procesów przystosowawczych, można wyróżnić główne czynniki mające znaczenie dla przebiegu zmian. Są to: czas, rodzina w Polsce, rodzaj sieci kontaktów migranta, a także, w początkowym okresie, charakter migracji.

7. Strategie przystosowawcze

Tabela 1. Zestawienie wyróżnionych strategii przystosowawczych

Strategia przystosowawcza	Adaptacja	Integracja		Włączanie Polski do autoidentyfikacji	Synkretyzm kulturowy
		Krąg znajomych	Uczestnictwo w instytucjach		
Otwarta	konformizm	równowaga ograniczanie kontaktów z muzułmanami	otwarte prywatne	tak	tak
Półotwarta	selektywna/ pragmatyzm	równowaga religijno-etniczny	religijno-etniczne prywatne	tak	tak (w sposób ograniczony)
Sytuacyjna	udawanie selektywna/ pragmatyzm	religijno-etniczny równowaga	religijno-etniczne izolacja	tak	nie
Pragmatyczna	selektywna/ pragmatyzm nonkonformizm	równowaga ograniczanie kontaktów z muzułmanami	prywatne	nie	tak
Powrotna	nonkonformizm selektywna/ pragmatyzm	religijno-etniczny równowaga	religijno-etniczne prywatne	tak	tak/nie (wycofanie ze zmian)
Wycofania	unikanie nonkonformizm	religijno-etniczny	religijno-etniczne izolacja prywatne	nie	nie

Źródło: opracowanie własne.

Jednym z podstawowych celów postawionych w badaniach było wyróżnienie strategii przystosowawczych przyjmowanych przez związanych z Wrocławiem muzułmańskich imigrantów. Przypomnę, iż strategie te zostały zdefiniowane jako

przejawiane w konkretnych sytuacjach preferencje przekładające się na konkretne działania i postawy jednostki. Co bardzo istotne, strategie te mogły być kilkakrotnie zmieniane w ciągu życia imigranta, dlatego w ramach jednego wywiadu można było zaobserwować więcej niż jedną strategię. Do wyróżnienia strategii posłużyło pięć podstawowych zmiennych: w wymiarze behawioralnym (proces adaptacji) — strategia adaptacyjna (strategia częściowa), w wymiarze strukturalnym (proces integracji) — krąg znajomości badanego, a także partycypacja w instytucjach i organizacjach, w wymiarze zaś autoidentyfikacji (proces akulturacji) — włączanie Polski do własnej autoidentyfikacji oraz tworzenie synkretycznych treści kulturowych. W ten sposób udało się wyróżnić sześć zasadniczych strategii: otwartą, półotwartą, sytuacyjną, pragmatyczną, powrotną, a także strategię wycofania. Pokróćce zostaną tu scharakteryzowane.

a. Otwarta

Strategia ta charakteryzuje się nastawieniem imigranta na sprawne i szybkie przystosowanie. Cechuje ją wyraźny konformizm względem otoczenia w sferze adaptacji. Krąg znajomych imigrantów przyjmujących tę strategię był zwykle zrównoważony, choć zdarzało się zauważać tendencję do ograniczania kontaktów z innymi muzułmanami. Zauważalne jest też dążenie do uczestniczenia w polskich instytucjach, istnieje w tej materii znaczna otwartość. Polska jest ważnym elementem autoidentyfikacji badanych, którzy przyjęli tę strategię — ich dzieci postrzegane są wyraźnie jako Polacy, a często celowo w ten sposób wychowane. Charakterystyczny jest także daleko idący synkretyzm kulturowy. Strategia otwarta jest nastawiona na równoprawną partycypację w polskim społeczeństwie, przy jednoczesnym zachowaniu elementów kultury rodzimej. Wyraźne jest przyjmowanie elementów polskiej kultury czy też obyczajów, włączenie Polski do autoidentyfikacji badanych, a także wyraźne zorientowanie na partycypację w typowo polskich strukturach społecznych. Z wszystkich strategii przystosowawczych, które udało się wyróżnić w ramach badań, to właśnie strategia otwarta najsilniej wpisuje imigrantów w polski kontekst.

b. Półotwarta

Zasadnicza różnica między imigrantami przyjmującymi strategię otwartą a półotwartą polega na zarysowaniu wyraźnej granicy przemian i dążeniu do zachowania pewnych elementów kultury rodzimej jako istotnych dla autodefinicji imigrantów ją przyjmujących. Synkretyzm kulturowy, choć ważny, jest tu z założenia ograniczony. Podobnie ograniczona jest tu adaptacja, która ma charakter selektywny i pragmatyczny. Polska jest istotnym elementem autoidentyfikacji, jednak równie istotne jest podtrzymanie własnej kultury. Dlatego relacje z otoczeniem i partycypacja w instytucjach mają charakter prywatny, jednak podtrzymanie kontaktów z przedstawicielami kręgu religijno-etnicznego imigranta ma dla niego duże znaczenie. Strategię półotwartą można w skrócie zdefiniować jako cechującą się sporą aktywnością

(także zinstytucjonalizowaną) i otwartością na Polskę i Polaków, a także włączaniem Polski do autoidentyfikacji imigranta, przy jednoczesnym wyraźnym określeniu granic zmian, przywiązaniu do kultury rodzimej i zorientowaniu swoich działań na rodaków imigranta lub innych muzułmanów.

c. Sytuacyjna

Trzecią strategię przystosowawczą przyjmowaną przez muzułmańskich imigrantów można określić jako sytuacyjną. Cechuje ją znaczne przywiązanie do kultury rodzimej przy jednoczesnym wchodzeniu w kontakty z Polakami. Tym, co czyni ją wyjątkową, jest przyjmowanie różnych wzorców zachowań w zależności od otoczenia, w jakim imigrant się znajduje. Strategii sytuacyjnej trudno przyporządkować jeden, konkretny wzorec adaptacji. Najbardziej charakterystyczna jest tutaj adaptacja polegająca na udawaniu, jednak widoczne są też elementy adaptacji konformistycznej lub selektywnej. Równie złożona jest kwestia integracji osób przyjmujących strategię sytuacyjną. W większości charakterystyczne było skupianie się w otoczeniu religijnym lub etnicznym, ewentualnie utrzymywanie równowagi i kontaktów też z Polakami. Osoby przyjmujące tę strategię twierdziły, że w środowisku etnicznym czują się lepiej rozumiane i mogą zachowywać się bardziej swobodnie. Także w zakresie partycypacji w różnorodnych instytucjach badani, którzy przyjmowali strategię sytuacyjną, angażowali się przede wszystkim w działania instytucji o charakterze religijnym lub etnicznym. Działalność ta zwykle jest jednak nieformalna, oparta raczej na kontaktach osobistych niż sformalizowanej partycypacji.

d. Pragmatyczna

Czwartą z podstawowych strategii przystosowawczych, zaobserwowanych u muzułmańskich imigrantów żyjących we Wrocławiu, jest strategia pragmatyczna. Imigranci, którzy ją przyjmują, zorientowani są na realizację indywidualnych celów; w podobny sposób wybierają także przyjmowane lub odrzucane wzorce zachowań. Konsekwencją takiego podejścia jest choćby selektywna/pragmatyczna częściowa strategia adaptacyjna, w której przyjmowane są jedynie wybrane, odpowiadające respondentowi elementy. Inne, uznane za nieistotne z jego indywidualnego punktu widzenia, są ignorowane. W sferze uczestnictwa w strukturach cechuje ją znaczna indywidualizacja. Partycypacja w instytucjach ma charakter prywatny, natomiast w kręgu znajomych zachowywana jest równowaga lub też respondenci dobierają ten krąg według indywidualnych kryteriów — na przykład etnicznych, ale już nie religijnych. Specyficzny dla tej strategii jest także przebieg procesu akulturacji. Choć pewne elementy polskiej kultury bywają przyjmowane jako własne lub przynajmniej zrozumiałe i akceptowane, to jednak Polska jest traktowana jako miejsce jak każde inne. Respondenci przyjmujący strategię pragmatyczną nie identyfikują się z Polską — charakterystyczna jest tu raczej identyfikacja globalna, kosmopolityczna, definiowana choćby przez islam jako

religię uniwersalną. Strategia pragmatyczna jest strategią w największym stopniu niezależną — zarówno od kraju pochodzenia imigranta, jak i od realiów kraju imigracji. Respondenci, którzy ją przyjmowali, podkreślali, iż ich religia — islam — jest niezależna od otoczenia czy warunków, w których jest praktykowana. Przyjmowanie strategii pragmatycznej charakterystyczne jest dla osób niezależnych, przede wszystkim finansowo. Orientacja na indywidualne cele dotyczy też samego charakteru migracji. Przyjmowali ją bowiem migranci, którzy przybyli do Polski ze względu na prowadzone tu interesy lub dlatego że respondent miał taką zachciankę czy też po prostu było mu to na rękę.

e. Powrotna

Piątą wyróżnioną strategią przystosowawczą przyjmowaną przez respondentów można określić jako powrotną. Zawsze przyjmowana jest ona jako kolejna w stosunku do strategii przyjmowanej uprzednio. Wiąże się z wyraźną zmianą kierunku przystosowania. Najprościej można ją zatem określić jako strategię, w ramach której mimo wcześniejszych wyraźnych zmian dochodzi do ponownego zwrócenia się imigranta w stronę kultury rodzimej, zwłaszcza w wymiarze religijnym. Co więcej, w niektórych wypadkach to zwrócenie się w kierunku religii następowało mimo obojętnego lub negatywnego stosunku do religii przed migracją. W wymiarze behawioralnym strategia ta cechuje się nonkonformizmem lub przyjęciem postawy selektywnej. Także w wymiarze integracji cechą charakterystyczną jest zwrócenie się ku środowisku religijno-etniczemu zarówno w kontaktach osobistych, jak i instytucjonalnych, choć utrzymywane mogą być także kontakty i relacje nawiązane z Polakami we wcześniejszym okresie pobytu w Polsce. Polska jest także istotnym elementem autoidentyfikacji osób przyjmujących tę strategię, niejednokrotnie przejęły one także pewne elementy polskiej kultury. Jednym z najbardziej charakterystycznych wyróżników strategii powrotnej jest, oprócz wyraźnego zwrotu ku kulturze rodzimej, położenie nacisku na transmisję kultury. To właśnie chęć przekazania swojej kultury, a przynajmniej religii, staje się w pewnych wypadkach główną motywacją do zwrócenia się ku posiadanemu zapleczu kulturowemu. Respondenci przyjmujący strategię powrotną wyraźnie podkreślali chęć wyjazdu z Polski w przyszłości, szczególnie ze względu na wychowanie dzieci. Dużą rolę odgrywa tu utrzymywanie kontaktów z szeroko pojętą kulturą rodzimą imigranta — oznacza to na przykład zachowywanie zwyczajów charakterystycznych dla kraju jego pochodzenia, ale też częste wyjazdy w miejsca, w których respondent może mieć z nią kontakt — do kraju pochodzenia właśnie lub w inne miejsca będące sporymi skupiskami imigrantów. Przyjmowanie strategii powrotnej jest jednym ze sposobów radzenia sobie imigrantów z odcięciem od własnej kultury, szczególnie gdy pojawia się potomstwo, któremu chcą tę kulturę przekazać. Warto zaznaczyć, że jest to także strategia przyjmowana, momentach kryzysowych. Religia działa tu jako czynnik pomagający poradzić sobie z różnymi trudnymi sytuacjami. Strategia powrotna jest jedyną z wyróżnionych strategii opartą na zmianach, jakie zaszły w imigrancie w początkowym okresie jego pobytu w Polsce.

f. Wycofania

Ostatnią z podstawowych strategii przystosowawczych przyjmowanych przez badanych imigrantów można określić jako strategię wycofania, będącą w pewnym sensie strategią unikania i swoistej izolacji. Cechą charakterystyczną jest wyraźne skupienie się na kulturze rodzimej imigranta, połączone z ograniczaniem kontaktów z Polakami. Przemiany zachodzące w sferze behawioralnej są adaptacją opartą na unikaniu, ewentualnie udawaniu lub podejściu nonkonformistycznym. Najbardziej typowe jest jednak ograniczanie sytuacji, w której imigrant poddany byłby presji polskiego otoczenia lub musiałby podporządkować się obowiązującym w polskim społeczeństwie normom czy też wzorom zachowań. Respondenci przyjmujący taką strategię charakteryzowali się bardzo wyraźnie zdefiniowanym systemem norm. W kontaktach zaś z Polakami odczuwali presję na norm tych łamanie. Respondenci przyjmujący strategię wycofania dość wyraźnie izolowali się od polskiego otoczenia — integracja z Polakami, w prywatnych kontaktach i uczestnictwie w instytucjach, jest wyraźnie ograniczona. W życiu prywatnym spotykali się wyłącznie ze swoimi rodakami lub innymi muzułmanami. Charakterystyczne jest także, iż dość niechętnie podejmowali się oni jakichkolwiek zinstytucjonalizowanych działań. Jeśli angażowali się, to w działania wyraźnie nakierowane na grupę religijną lub etniczną, samo zaangażowanie zaś było nieformalne. Badani przyjmujący tę strategię zwykle nie wiązali swojej przyszłości z Polską. Jakkolwiek identyfikacja z Polską więc jest raczej instrumentalna, a przyjmowanie elementów polskiej kultury jako własnych — marginalne. Respondenci podkreślali, że czują się w Polsce źle, obco, pod ciągłą presją. W skrajnych sytuacjach, gdy imigrant jest wykluczony (bądź sam decyduje się na wykluczenie) ze struktur zarówno polskich, jak i opartych na więzi religijnej lub etnicznej, strategia ta przyjmowała postać podwójnej izolacji (podwójnego wycofania). W takiej sytuacji następuje skupienie się na sobie, zamknięcie się w małym, ograniczonym świecie pracy i codziennych kontaktów. Strategia wycofania jest świadomą, przynajmniej częściową marginalizacją. Co prawda często marginalizacja ta jest wymuszona, tak jak jako wymuszona postrzegana jest adaptacja osób przyjmujących tę strategię. Nie oznacza ona jednak zupełnego odcięcia się imigranta od polskiego otoczenia — imigranci unikający lub izolujący się wchodzą w kontakty z Polakami w życiu zawodowym. Cechą charakterystyczną jest jednak wyraźna preferencja ograniczania tych kontaktów w życiu prywatnym, a także unikanie sytuacji, w których adaptacja jest wymuszana.

8. Wnioski

Analiza materiału badawczego zebranego w badaniach empirycznych pozwala na wysnucie następujących wniosków:

— Większe znaczenie dla migracji miały w przypadku badanych czynniki wypychające niż przyciągające.

— Nie można mówić o jednoznacznych typach migrantów ze względu na wyjazd.

— Polska jako kierunek migracji wybierana była przypadkowo, Wrocław jako konkretne miasto wybierany był jednak świadomie.

— Ze względu na zmienną, niestabilną sytuację imigrantów planowanie migracji i przystosowania jest znacznie utrudnione — charakterystyczne było odczuwane przez badanych poczucie tymczasowości.

— Więzy z krajem pochodzenia okazały się dla badanych ważniejsze niż więzi z Polską.

— Refleksyjność dotycząca zmian jest w większości przypadków wywołana sytuacją doświadczania tychże zmian lub bycia poddanym presji otoczenia — w takich sytuacjach ma także miejsce wyznaczanie granic przystosowania.

— W różnych okresach pobytu w Polsce znaczenia nabierały różne obszary zmian.

— Wyraźnie odczuwana przez badanych była presja otoczenia — ze strony Polaków i na przykład w MCKO presja ze strony innych muzułmanów.

— Posiadanie w Polsce rodziny stanowiło bardzo istotny czynnik przystosowania.

— Udało się wyróżnić sześć strategii przystosowawczych — przyjmowane w różnych okresach życia jako poddawane refleksji preferencje kulturowe i przyjmowane wzory zachowań.

— Planowanie migracji łączy się z przyjęciem i konsekwentnym realizowaniem strategii.

— Pierwotny charakter migracji nie wpływa na przyjmowane przez badanych strategie.

9. Podsumowanie

W badaniach udało się zrealizować założone cele. Przede wszystkim zebrano cenny materiał empiryczny na temat omawianej społeczności. Mogą one pogłębić wiedzę socjologów i innych badaczy społecznych w kwestii funkcjonowania islamu i muzułmanów w Polsce. Zrealizowany został także drugi cel, czyli eksploracja problematyki. Wyraźnie zarysowały się nowe, ciekawe zagadnienia badawcze, jak choćby transmisja kultury imigrantów, tworzenia się sieci migranckich czy statusu Wrocławia na migracyjnej mapie Polski. Trzecim celem było stworzenie i przetestowanie ujęcia teoretycznego mogącego stanowić podstawę podobnych analiz w przyszłości. Także ten cel można uznać za zrealizowany: choć okazało się, że zaproponowane ujęcie ma pewne wady, to jednak pozwoliło ono na wygenerowanie i analizę ciekawego materiału badawczego. Należy więc uznać, iż po pewnych modyfikacjach można je z powodzeniem stosować przy okazji kolejnych, zbliżonych tematycznie projektów badawczych.

Warto zauważyć, że zreferowane badania pozostawiają jeszcze miejsce na dalsze dociekania, choćby wykorzystujące uzyskany materiał empiryczny. In-

interesujące wydają się na przykład perspektywy przeprowadzenia podobnego typu analiz na większej, nawet ogólnopolskiej próbie, tym bardziej że sytuacja związana choćby z otwieraniem się Muzułmańskiego Związku Religijnego¹⁷ (w zasadzie nieobecnego we Wrocławiu) na imigrantów czyni ich sytuację w innych ośrodkach niezwykle ciekawą. Jednocześnie rysują się perspektywy porównania muzułmańskiej społeczności Wrocławia z wielkomijskimi społecznościami imigranckimi w miastach Europy Zachodniej. Ta druga propozycja wydaje się szczególnie ciekawa choćby ze względu na to, iż pomogłaby ona przeanalizować i unaocznic ogromne różnice pomiędzy garstką muzułmanów żyjących w Polsce a tymi, którym przyszło funkcjonować w warunkach zachodnioeuropejskich.

Bibliografia

- Arends-Tóth J., Vijver F.J.R. van der, *Domains and dimensions in acculturation: implicit theories of Turkish-Dutch*, „International Journal of Intercultural Relations” 28, 2004.
- Berry J.W., *A critique of critical acculturation*, „International Journal of Intercultural Relations” 33, 2009, s. 361–371.
- Berry J.W., *Acculturation: Living successfully in two cultures*, „International Journal of Intercultural Relations” 29, 2005, s. 697–712.
- Berry J.W., *Conceptual approaches to acculturation*, [w:] *Acculturation. Advances in theory, measurement, and applied research*, red. K.M. Chun et al., Washington 2003, s. 17–37.
- Boski P., *Five meanings of integration in acculturation research*, „International Journal of Intercultural Relations” 32, 2008, s. 142–153.
- Boski P., *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej*, Warszawa 2009.
- Geertz C., *Opis gęsty: w poszukiwaniu interpretatywnej teorii kultury*, [w:] C. Geertz, *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*, Kraków 2005.
- Kubiak H., *Asymilacja*, [w:] *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Warszawa 2005, s. 29–36.
- Kubiak H., *Teoria, ideologia, polityka asymilacji. Szkic problemu*, [w:] *Założenia teorii asymilacji*, red. H. Kubiak, A.K. Paluch, Wrocław 1980, s. 15–25.
- Kubiak H., Paluch A., Babiński G., *Problemy asymilacji i ich odbicie w refleksji teoretycznej w naukach społecznych*, [w:] *Założenia teorii asymilacji*, red. H. Kubiak, A.K. Paluch, Wrocław 1980, s. 53–78.
- Kubiak H., Slany K., *Migracje*, [w:] *Encyklopedia socjologii K–N*, Warszawa 1999, s. 243–249.
- Lee E.S., *A theory of migration*, „Demography” 3, 1966, nr 1, s. 47–57.
- Pędziwiatr K., *Muslims in Contemporary Poland*, [w:] *Muslims in Visegrad Countries*, red. J. Bureš, Prague 2011, s. 10–24.
- Pędziwiatr K., *“The Established and Newcomers” in Islam in Poland or the Inter-Group Relations within the Polish Muslim Community*, [w:] *Muslims in Poland and Eastern Europe. Widening the European Discourse on Islam*, red. K. Górak-Sosnowska, Warszawa 2011, s. 169–182.

¹⁷ Por. np. K. Pędziwiatr, *Muslims in Contemporary Poland*, [w:] *Muslims in Visegrad Countries*, red. J. Bureš, Prague 2011, s. 10–24; idem, *“The Established and Newcomers” in Islam in Poland or the Inter-Group Relations within the Polish Muslim Community*, [w:] *Muslims in Poland and Eastern Europe. Widening the European Discourse on Islam*, red. K. Górak-Sosnowska, Warszawa 2011, s. 169–182.

- Przybyłowska I., Wywiad swobodny ze standaryzowaną listą poszukiwanych informacji i możliwości jego zastosowania w badaniach socjologicznych, „Przegląd Socjologiczny” XXX, 1978.
- Rybicki M., „Bliski Zachód” w „Mieście spotkań”. Spojrzenie na wielokulturowy Wrocław w kontekście badań lokalnej społeczności muzułmańskiej, [w:] *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej VII. Pogranicza kultur i narodów*, red. D. Chmielewska-Banaszak et al., Zielona Góra 2010, s. 105–116.
- Rybicki M., *Między adaptacją a asymilacją. Integracyjny kontekst funkcjonowania mniejszości muzułmańskiej we Wrocławiu*, [w:] *Nowoczesność, Europa, islam. Religia a dylematy obywatelstwa i wykluczenia*, red. S. Chazbijewicz, M. Turowski, K. Skarbek, Wrocław 2012, s. 193–208.
- Rybicki M., *Wrocławscy muzułmanie. Tożsamość religijna i etniczna*, praca magisterska (npubl.), Wrocław 2007.
- Schütz A., *Potoczna i naukowa interpretacja ludzkiego działania*, [w:] *Kryzys i schizma. Antyscjencystyczne tendencje w socjologii współczesnej*, red. E. Mokrzycki, Warszawa 1984.
- Silverman D., *Interpretacja danych jakościowych*, Warszawa 2007.
- Silverman D., *Prowadzenie badań jakościowych*, Warszawa 2008.
- Warمیńska K., *Tatarzy polscy. Tożsamość religijna i etniczna*, Kraków 1999.

Adjustment process in intercivilizational migrations — the example of Muslim immigrants in Wrocław

Summary

The article focuses on the adjustment process in intercivilizational migrations. It is based on the results of the research of Muslim immigrants living in Wrocław area. Apart from the brief characteristics of their population, the article puts forward a proposition of a theoretical approach towards the problem of immigrant adjustment process. The second part of the article presents general results of the research, especially concerning the character of Muslim immigration to Wrocław, everyday problems of immigrants and adjustment strategies.